

AKADEMİ MECMUASI

YIL: 21 TEMMUZ 1992 SAYI:3

YÛNUS EMRE DÖNEMİNDE ANADOLU'DA KÜLTÜR HAYATI *

Yrd. Doç. Dr. A. Vehbi ECER **

XIII. Yüzyıla Doğru

Bizans Devleti'nin kuruluşundan itibaren o çağın büyük devletlerinden biri olan Sâsânî imparatorluğu ile mücâdele hâlindeydi. Bu mücâdele Anadolu'da son derece hareketli bir târihin doğasına sebep oldu. Hz. Ömer Devri'nde başlayan İslâm akınları ise Anadolu'nun nüfus bakımından zayıflamasını sağladı. Bir târihçimizin ifâdeleriyle "Türk fethi başladığı zaman Anadolu âdetâ terkedilmiş vaziyette olup yeni sâhiplerini bekliyordu. Küçük bir Türk süvâri birliğinin Ahlat'taki üslerinden hareket edip fazla bir mukâvemetle karşılaşmadan Marmara sâhillerine ulaşması, bu sırada Anadolu'daki nüfus yoğunluğunun çok seyrek olduğunu açıkça ortaya koymaktadır¹". **Yûnus Emre**'nin çağına gelmeden önce Anadolu'nun kapıları 26 Ağustos 1071 Malazgirt Zaferi ile Türkler'e açılmış², yukarıda anlatılan sebeplerden dolayı, bu zaferden sonra Türk akıncıları ciddî bir direnişle karşılaşmamışlardı. Sultan Alparslan'dan sonra onun yerine geçen Sultan Melikşah (1072-1092) zamânında yüzbinlerce Türk-

*) Ankara'da 7-10 Ekim 1991 tarihleri arasında ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ'nce düzenlenen ULUSLARARASI YUNUS EMRE SEMPOZYUMU'nda sunulan tebliğin genişletilmiş metnidir

***) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1) Hakkı Dursun Yıldız, "Anadolu'nun Türkleşmesi", *Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu Bildirileri* (23 Mart 1990), Kayseri, 105-109.

2) Mehmet Altay Koymen, *Alparslan ve Zamanı*, İstanbul 1972, s.41-75

men Anadolu'ya yerleşti. Bu yerleşmeyi ve Anadolu'da Türk nüfusunun kesâfetine artışını Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız şöyle açıklar:

"Meşhur Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk... Melikşah'ın dîvânında kayıtlı olan ve aylık alan ordunun 400.000 atlıya ulaştığını ifâde etmektedir. Elbette bu ordunun yarısına yakın bir kısmı bu yeni fethedilen ve devamlı gazâ mahalli olan Anadolu'ya gönderilmiştir. İlk bakışta görülüyor ki, Anadolu'nun fethi sırasında 100.000'den fazla asker bu ülkeye gelerek yerleşmiştir. Türkler Anadolu'yu yeni bir vatan olarak fethettiklerinden ordunun arkasından âile ve sürüleri de geliyordu. Askerlerin her birini dört kişilik bir âilenin reisi olarak düşünürsek ilk plânda gelip yerleşenlerin sayısının 500.000-600.000'e ulaştığını söyleyebiliriz... O halde fethi tâkip eden yıllarda Anadolu'ya gelen Türk nüfusunun 1.000.000 civarında olduğunu söylemek mümkündür. Bu rakam o devir için hiç de azımsanacak miktar değildir. ³"

Bu göçler elbette çok kolay ve zahmetsizce olmadı. Anadolu'ya giren Türk akıncıları Anadolu'yu yurt edinmeye karar verdikleri için geri çekilmemişler, Anadolu'da mahallî Türk Devletleri'ni kurarak tamâmen yerleşmişlerdir⁴. Ancak bu sıralarda Bizans İmparatorluğu'nun askerî gücü de tamâmen yok edilmiş değildi ve zaman zaman Türkler'in akıncılarının karşısına engel olarak çıkmışlardı. Hattâ Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, Türk akıncılarını tamâmen durdurmak kararıyla 1176 yılında büyük bir orduyla, bizzat kendisi ordunun başında olmak sûretiyle Konya üzerine yürüdü. Bu büyük orduya karşı harekete geçen Sultan II. Kılıç Arslan Eğridir gölü kuzeyinde 17 Eylül 1176 târihinde Bizanslıları büyük bir hezimete uğrattı⁵. **Karamıkbeli** (Myriokefalon) adıyla anılan bu zafer Türk târihinin dönüm noktalarından biridir ve bu zaferle "Türkler Ege havzası dışında Anadolu'ya tam mânâsıyla hâkim⁶" olmuşlar ve bir târihçimizin ifâdesiyle bu savaş "Anadolu'yu Türk'e ilelebed yurt yapan bir zafer ⁷" sayılmıştır. Bu savaştan sonra Bizanslılar dâimâ savunmada,

3) Yıldız, aynı bildiri.

4) Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, s.74

5) Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s.207-208; Oğuz Ünal, *Horosan'dan Anadolu'ya*, Ankara 1980, s.172

6) Abdu'l-Haluk Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, İstanbul 1984

7) Çay, s.143

Türkler ise ilerleme ve yükselme durumunda olmuşlardır. Sultan II. Kılıç Arslan'ın 1192 yılında ölümü üzerine Anadolu'da iç mücâdelelerin kendini gösterdiği yeni bir devir başladı.

XIII. Yüzyıl

XIII. yüzyılda yaşadığı kabul edilen Yûnus Emre'nin ⁸ yaşadığı çağ Anadolu'nun karışık bir çağdır. Sultan II. Kılıç Arslan'ın 1192 yılında ölümü üzerine küçük oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev yerine geçmiş ve Anadolu birliği bozulmuştu. 1120 yılında Türkiye Sultanı olan Alâaddin Keykûbat Anadolu'da Türk birliğinin korunması ve kurulması için büyük gayret harcadı. Ancak onun 1237 yılında ölümü üzerine Moğollar Türkiye Devleti'ne karşı saldırılarda bulundular. Selçuklu hükümdarlarının nüfuz ve kudretlerini yıprattılar ⁹.

1071'den sonra Türkler'in Anadolu'ya akınlarıyla birlikte göçlerin başladığı dikkatimizi çekmektedir. Bu sıralarda Anadolu'da belli bir miktarda müslüman olmayan Türk kavimleri de vardı. Hattâ 1071 Malazgirt Savaşı'nda Bizans ordusunun içinde "Uzlar ve Peçenekler" in bulduklarını bilmekteyiz ¹⁰. Daha sonraları Bizans yönetimi tarafından "Bulgar, Hazar, Peçenek, Uz, Kuman Türkleri" Anadolu'ya yerleştirilmişti. Ama büyük şehirlerde çoğunluk Hristiyan Rumlar'dan oluşuyordu ¹¹. Bu arada aynı sırada Asya'daki karışıklık ve huzursuzluklar nedeniyle Türk göç dalgaları Anadolu'ya yayıldı. "Bu göçler İran'lı ve yerleşik Türk unsurun Anadolu'ya girmesi bakımından ayrı bir önemi hâizdir". Oğuzlar'ın yanında göçmenlerin arasında "Karluklar, Kalaçlar ve bâzı öteki Türk kabîleleri" de ¹² yer alıyordu. Prof. Dr. Neşet Çağatay Ahilik ile ilgili olarak yazdığı eserin önsözünde Orta Asya'dan bu göç olayını şöyle özetler:

"Gerçekten XI. yüzyıl sonlarına doğru bu bölgeye gelenler çoğunlukla atlı Türk göçebeleri idiler. Bunlar sürüleri ile batıya ilerleyip, bir di-

8) Yûnus Emre'nin doğum-ölüm târihleriyle ilgili kaynak ve görüşler için bkz.: M. Aziz Bolel, *Yûnus Emre Hazretleri Hayatı ve Divanı*, Eskişehir 1983, s.51-54

9) Ünal, s. 174-175

10) Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, s.64

11) Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul 1977, I, 430; "Şehirlere gelince onların çoğunda Hristiyanlar vardı... Hristiyanlar'ın çoğu kırlık kesimlerde değil, şehirlerde oturuyorlardı.", Bkz.: Faruk Sümer, "Yûnus Emre Devrinde Türkiye'nin Sosyal Durumu", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Nisan 1991, Sayı 52, 1-8.

12) Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul 1980, s.36.

renme ile karşılaşınca sürülerini ve çadırlarındaki çoluk-çocuklarını arkalarına alıp elde silâh çarpışıyor, savaşı kazandıktan sonra da oralara yerleşiyorlardı. İlk kez girdikleri İran'da böyle oldu. Anadolu'da da böyle oldu ve bu iki ülkeyi ele geçirdikten sonra İran toprakları, Türkler'in doğudaki anayurtları ile Anadolu arasında bir köprü, geniş bir geçit yeri oldu... XI. yüzyıldan XIII. yüzyıl ortalarına dek İran geçidinden sürülerini otlata otlata, ya da burada eğlenmeden Anadolu'ya geçen Türkler'in büyük bir çoğunluğu atlı göçebelereydi. Türkistan'ın büyük ve uygar şehirlerinin esnaf ve sanatkârları bu ilk göçte gelmediler. Ama XIII. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Moğol hükümdarı Cengiz, 1209'da Uygur Türkleri'ni buyruğu altına alıp, 1211'de Çin'e girdikten sonra 1219'da Harezm ülkesine saldırdı. Cengiz'in öldüğü 1227 yılında Türkistan ve Harezm ülkesi tamâmen Moğollar eline geçmişti. O çağların en uygar Türk şehirleri olan Buhara, Semerkand, Taşkent, Merv bu yarı yaban ulus tarafından yerle bir edildi. Bunlardan kaçabilen esnaf ve sanatkârların çoğu Anadolu-İran yoluyla Çin'e giden Venedik'li gezgin Marco Polo (1254-1323)'nun "Türkmen İli" olarak nitelediği Anadolu'ya sığındı ¹³".

Az önce işaret edildiği gibi Moğol istilâsının yakın doğuyu kaplamasıyla meydana gelen ikinci büyük göç dalgası ¹⁴, Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün işaret ettiği üzere "Anadolu'da Türk-İslâm kesâfetini büyük bir nisbette" çoğalttı ¹⁵. Bu çoğalma ve göçlerin alelâde halk yığını olduğunu da düşünmemek lâzımdır. Bir yazarımız, ileride işaret edeceğimiz üzere, bu akınların başka bir yönünü ve özelliğini şu cümlelerle açıklar:

"... Moğol akınlarının tahribat ve huzursuzlukları yüzünden şark illerinden Anadolu'ya geniş çapta âlim, şâir, îman ve tasavvuf ehli bir kalabalık da akıyordu. Bunların arasında Sünnî îmanın kalesi olan **Fahreddîn-i Irâkî, Necmeddîn-i Dâye, Evhadeddîn-i Kirmânî, Sadreddîn-i Konevî**, o vakit Ahmediye Tarikatı diye anılan **Rifâîler** ve Horasan Erleri için de Anadolu, bir bakıma Sünnî imanın yatağı haline

13) Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1989, Önsöz, s.9-10.

14) Ocak, s.37; W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Yayınlayanlar İsmail Akay-Kopruman, Ankara 1975, s.214-274; Aydın Taneri, *Celâlü'd-Din Harizmşah ve Zamanı*, Ankara 1975, s.217-274; M.Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara 1972, s.69-72.

15) Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* s. 87

16) Sâmîha Ayverdi, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den Bugüne Kalanlar", *Bildiriler* (5-17 Aralık 1973, Mevlânâ Semineri), Ankara 1973, s. 110-124.

gelmiş bulunuyordu ¹⁶."

Merhum Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Anadolu'ya gelen Türk boylarını Kınıklar, Kayılar, Bayındırlar, Salurlar, Beydililer, Yıvalar, Büğdüzler, Bayatlar, Yazırlar, Kara-bölükler, Alka-bölükler, Yüreğirler, Dodurgalar, Alayundlular, Döğerler, İğdirler, Peçenekler, Çavuldurlar, Çepniler, Çaruklular, Karkınlar, Kızıklar, Yaparlılar, Eymirliler, Harezmliler... olarak sıralar ¹⁷.

Anadolu'ya gelen bu Türk boyları önce ovaları, vâdileri ve yaylaları tuttular, yavaş yavaş kaleleri, şehirleri aldılar ve Anadolu'da çeşitli adlarla anılan müstakil beylikler kurdular. Ancak siyâsî otorite bu bölgede Türkler'in yaşamaları ve devamlı kalmaları için yeterli değildi. Anadolu'da "Rumlar, Ermeniler ve Gürcüler" vardı ¹⁸. Bunlar yerleşik hayâtın insanları, esnaf ve sanatkârlarıydı. Bunlarla birlikte yaşayabilmek için iktisâdî ve ticârî bakımdan güçlü olmak gerekliydi. Ayrıca bu yerli insanlar değişik dinlere mensuptu. Rumlar Ortodoks mezhebine Ermeniler Gregoryan, Süryaniler Yâkubî... mezhebinè mensup idiler. Bütün bunlarla bir arada barış içinde yaşamak lâzımdı. Ayrıca bunların dışında Türk dili ve kültürü, Arapça, İran dil ve kültürünün baskısı altındaydı.

Bütün bu zor şartlar ile farklı din ve kültürlerin baskısı altında Türkler başkalaşmadılar, kendi kültür, dil ve benliklerinin özünü kaybetmediler ve ezilip yok olmadılar. Bu yok olmayışlarının sebepleri vardı. Her şeyden önce iktisâdî bakımdan ezilmemek, güçlü olabilmek için Ahilik Teşkilâtını kurdular. Ahilik Teşkilâtı "Türklük Şuurunu sanatta, dilde, edebiyatta, gelenek ve göreneklerde millî heyecanı yaşatıp ayakta tutma ¹⁹"yı başarmış, bu kurum (teşkilât)la Anadolu Türk halkının ekonomik durumu yükseltilmeye çalışılmış, onlara, başkalarına el açmadan alın teriyle yaşamının yolları gösterilmiş, ahlâkî sağlamlık ve doğruluk nitelikleri kazandırılarak, saygı toplamaları sağlanmıştı. Ahilik şemsiyesi altındaki bu erdemli teşkilâtlanma ile Anadolu Türk halkı Bizans tüccar ve

17) İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, İstanbul 1972, s. 135-136

18) M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul 1966, s.168.

19) Neşet Çağatay, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, s.113-118; Mikâil Bayram, "Ahi Evran Kimdir?", *Türk Kültürü*, Haziran 1988, Sayı 188, s.18-28; Mikâil Bayram, "Babaîler İsyanı Üzerine", *Fikir ve Sanatta Hareket*, Mart 1981, Sayı 23, s.16-27

sanatkârlarıyla rekâbet edebilme imkânını kazandı. Ekonomik yönden bağımsız hâle geldi²⁰. Ancak bu çabalar ve yeni yurt ve kültür muhitine intibak gayreti içinde bulunan millet, siyasî iktidar mücâdeleleri ve isyanlar arasında birlik-berâberlik gücünü kaybetmekle kalmadı, Moğollar'ın da insafsız ve sürekli hücumu felâketiyle karşılaştı. Moğollar'ın esas amaçları Türkiye'yi mâlî bakımdan kendi hesaplarına soymak, halktan ağır vergiler almaktı. Bunun için her türlü çâyere başvuran Moğollar Selçuklu beylerinin devlet içinde güçlerini yıpratmakla kalmadılar; onları ya öldürdüler veyâ kendilerine sâdik vâli hâline getirdiler. Prof. Dr. Mustafa Akdağ ele aldığımız konuyla ilgili olarak şunları yazar:

"...Sultanlar başka kurtuluş yolu bulamayarak Moğollar'ın sâdik birer vâlisi imişler gibi bir politika gütmeye mecbur oldular... Daha Anadolu'ya girişlerinden beri, Selçuklu Sultanları'nın itaatini memlekette kuvvetli askerî birlikler bulundurmak sûretiyle cebren sağlama yolunu tutan Moğollar, gittikçe asker miktarını artırıp askerî vâlilerine geniş selâhiyetler vererek, Anadolu'yu fiilen kendileri idâre etmeye başlamışlardı²¹".

Netîce olarak XIII. yüzyıl Anadolu'sunda otritenin ve can güvenliğinin olmadığı, devletin parçalanarak Beylikler hâline geldiği, birlik ve emniyetin, huzûrun bulunmadığı farklı etnik ve dinî inançların hüküm sürdüğü bir ortam oluştu.

Türklüğün Korunması

XIII. yüzyılda Anadolu Türk halkı siyâsî çalkantıların, mâlî güçlüklerin, baskıların yanında kültürel bakımdan da zorluklarla karşı karşıya kaldı. "Anadolu Türklüğü'nün en temiz ve en canlı unsurunu teşkil eden²²" ve içlerinde Karluklar'ın, Kalaçlar'ın, Ağaçeriler'in²³ bulunduğu, ancak büyük çoğunluğunu Oğuz, "Oğuz Türkmenleri'nin²⁴" teşkil ettiği

20) Ahilik Teşkilâtı'nın Türkler'in: a) Yerleşik hayata geçmelerinin hızlandırılmasında, b) Şehir ekonomisinde söz sahibi olmalarında, c) Sanat ve ticaret hayatına katılmada, ç) İktisâden güçlenmelerinde, d) Dayanışma içinde olmalarında... büyük rolleri oldu. Bk.: Çağatay, çeşitli sayfalar, *Mikâil Bayram, Ahi Evran ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, Konya 1991, s.129-135.

21) Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, İstanbul 1974, I, 111-112.

22) Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara 1972, s. 94

23) Faruk Sümer, anılan makale, Faruk Sümer, "Ağaç Eriler", *Belleten*, Sayı 103, s.521-528

24) Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s.86; Türkmen, müslüman oğullara verilen adıdır.

bu Anadolu Türk halkı Arap-İran dil, edebiyat ve kültürü baskısı altında kaldı. Medreselerde Arapça eğitim yapılıyor, saraylarda ve edebiyat sohbetlerinde Farsça konuşuluyordu²⁵.

Ayrıca mahallî dil Rumca ve Ermenice²⁶ idi. Merhum Prof. Dr. Erol Güngör, Türkler'in Rumca'yı da ikinci dil olarak kullandıklarına "Rumlar'la hudut olan yerlerde yaşayan, yâni Bizans kültürü ile temasa geçen Türkler'in genellikle iki dili birden kullandıklarını biliyoruz²⁷" cümlesiyle işâret eder. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü, Mevlânâ'nın Rumca şiirler yazdığını, Âşık Paşa'nın Ermenice bildiğini kaydettikten sonra, Türk dilinin gücünü koruyabildiğine: "Türkler'in siyâsî hâkimiyeti ve lisanlarının büyük temsil kudreti sayesinde Türkçe, devamlı olarak sâhasını genişletiyor, Rumca ve Ermenice'den aldığı unsurların çok daha fazlasını onlara ödünç veriyordu²⁸" cümlesiyle işâret eder. XIII. yüzyılda daha sonra açıklayacağımız üzere Türk dili, sâdece konuşma dili olarak kalmamış, edebî dil özelliğini de kazanmıştır²⁹. Barthold "Türk dilinin daha XIII. asırda İslâm dünyasının üçüncü kültür dili" seviyesine yükseldiğini yazarak, bu husûsa işâret eder³⁰. Bu asırda Anadolu'da Oğuz lehçesinin hâkim olduğu bir edebiyat oluşmuştur. Arapça ve Farsça'nın bu ağır baskısına rağmen Türkçe, işâret ettiğimiz üzere, edebî dil özelliğini kazanmıştır. Ayrıca XIII. yüzyılın ikinci yarısında Karaman-oğlu Mehmed Bey'in emriyle Türkçe resmî yazışmalarda ve devlet teşkilâtında önem kazanmıştır. Bu yüzyılda Hoca Ahmed Fakîh'in Çarhnâme'si, Danişmend-nâme ve Battal Gazî Menkıbeleri'nin yanında Hoca Dehhânî'nin şiirleri ve saz şâirlerinin eserleri Türkçe idi.

Anlaşıldığı üzere XIII. yüzyılda Anadolu Türk halkı siyasî, iktisadî ve diğer sosyal düzeni karışık ve karmaşık olan bir toplum durumunday-

25) Akdağ, s.47; "Fars kültürünün Türkiye'de kuvvetli bir hakimiyet tesis etmesi aydınlar, idareciler, sanatkarlar ve tüccarlar arasında İran'dan gelmiş kimselerin pek çok bulunmalarıyla ilgilidir. Moğol İstilasası bunların sayısını daha da artırmış bulunuyordu". Bkz.: H. Gazi Yurdaydın, İslâm Tarihi Dersleri, Ankara 1971, s.85

26) Prof. Dr. Faruk Sümer'e göre Ermeniler XIII. yüzyılda yoktu. Bunlar Anadolu'ya XVII. yüzyıldan itibaren göç ettiler. Bkz.: Sümer, "Yunus Emre Devrinde Türkiye'nin Sosyal Durumu" adlı makale.

27) Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul 1986, s.207

28) M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1980, s.250

29) Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s.335.

30) W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Çev. M. Fuad Köprülü, Ankara 1963. s.68

dı.

Anadolu Türk halkı korkularını Orhun Âbideleri'nde yerini alacak kadar eski bir târihe sâhip olan Alp'ler sâyesinde yenmişlerdir. Alp'lik, erdem sâhibi, erlik ile ilgili bir değer in ifâdesi olmakla berâber "Fazîlet"³¹ anlamına da geldiği" sanılmaktadır. Bu Alp'ler müslüman olduktan sonra gene aynı özelliklerini islâmî renge büriyerek devam ettirmişler, önce **Alp Gâzi**, tasavvuf akımının halk arasında yayılmasıyla da **Alp Erenler, mücâhid dervişler** şekline girmişlerdir. Kahramanlık ve cengâverliği meslek hâline getiren bu yiğitler topluluğunun tarikatlarla alâkalı olanlarına Alp Erenler denilmiş, yeni bir müslüman Türk kahraman tipi ortaya çıkmıştır³². Bir yazarımız Alp Erenler'in özelliklerini şöyle özetler:

"... Dervişler... faaliyetlerinin şevkli ve canlı kalabilmesi sırrını yakalamış idealist kimselerdi... Aksiyoncu, fakat tasfiyeli ruhlarıyla serhadlerde ve stratejik ehemmiyeti hâiz mevkîlerde kurdukları zâviyeleriyle mücâhede rûhuna hizmet ettikleri kadar, ziraate, sanata, kültür, îman ve ahlâka da yardım eyler, halkın estetik kabiliyetini şiirleri, ilâhileri, türküleri, destanlarıyla beslerlerdi³³".

Gerçekten de Alp Erenler, fazîlet timsâli, erdemli kişilerdi. Bunlar İslâm inanç, ahlâk ve töresini halk arasına yaymışlar, bir kültür birliği oluşturma gayreti içinde olmuşlardır. Bu Alp Erenler, kimseye el açmayan, elinin emeği, alınının teriyle geçinen çalışkan, toprağa, vatana, devlete, dîne, ahlâka bağlı prensipli, disiplinli örnek insanlar idiler. Bu Alp Erenler, Anadolu insanına yaşama ve mücâdele gücü vermişlerdir ve bunlar Horasan'dan, Asya'dan gelen "**Ahmed Yesevî'nin dervişleri**"³⁴ dir. Bu dervişler ve bunların kurdukları tekkeler XIII. yüzyılda, yakın-

31) Emel Esin, *İslâmiyetten Önceki Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul 1978, s.88; Ümit Hasan, *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, Ankara 1986, s.179-189. Alp'lik konusunda diğer kaynaklar için her iki esere de bakılabilir.

32) M. Fuad Köprülü, "Alp", *IA*, I, 382; Orhan F. Köprülü, "Alp", *T. Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II, 525; Cahit Baltacı, "Alp-Eren", *İslâmî Bilgiler Ansiklopedisi*, İstanbul 1981, I, 195-196; Mehmet Demirci, "Tarih Şuuru ve Derviş Gaziler Hakkında", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ekim 1988, Sayı 20, s.46-50; Mehmet Demirci, "Osmanlı Devletinin Kuruluş Devresinde Mutasavvıfların Yeri", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Ekim 1987, Sayı 4, s.16-24

33) Samiha Ayverdi, *Millî Kültür Meseleleri ve Marif Davamız*, İstanbul 1976, s.400.

34) Mustafa Kara, *Din-Hayat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1977, s.400. Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Yayınlayanlar: Y.K. Kopruman A.I. Aka, Ankara 1975, s.192-194.

çağlardaki miskinler ve miskin-tembel yuvaları değildiler. Prof. Dr. Erol Güngör bu asır Anadolu Türk mutasavvıflarının kurdukları tekkelerin özelliklerini ve çalışmalarını şöyle anlatır:

"Türk tekkelerinin bir hususiyeti de bunların dünyadan etek çekmiş küçük gruplara ait bir çeşit manastır halinde olmayışıdır... Tekkedeki dervişler kendi yiyecek ve içeceklerini bizzat temin ederler, ayrıca gelip-göçen yolcu, garip ve âcizlere de bu nimetlerden bol bol dağıtırlar... Tarikatların cemaat halinde inanç zümreleri arasında müslümanlıklarını korudukları gibi, dillerini de koruyabilmişlerdir ³⁵".

Ahmed Yesevî'nin Yunus Emre ve Türk Kültür hayatında çok önemli bir yeri vardır. Bütün Türk sofilerinin mürşîdi kabul edilen Ahmed Yesevî'ye "**Hazret-i Türkistan**" adı da verilmektedir ³⁶. Bunun sebebi-Türkler arasında islâmiyetin ve islâm tasavvufunun yayılmasında ve bilhassa Anadolu'nun Türk'leşmesi, islâmlaşması ve vatanlaşmasında rolü olan büyük halk mutasavvıfları üzerindeki etkisidir³⁷. Yesevîliğin en belirgin özelliği Tabgaç ve Göktürk kamlarından gelen Türk geleneklerine bağlı ve bu geleneklerden izler taşımasıdır. Göçebe Türkler arasında nüfuz sâhibi olan, "Ahmed Yesevî'nin muhatabı, Sırderya bozkırlarında at koşturmakta, savaş etmekte, destan dinlemekte olan, hamasî ruhlu yarı göçebe Türkler idi ³⁸". O, çevresinde toplananlara, Arapça ve Farsça bilmesine rağmen, "İslâmın esaslarını, tarikatın adâb ve erkânını öğretmek gâyesiyle sâde bir dille ve halk edebiyatından alınma şekillerle hece vezninde manzumeler söylüyor, hikmet adı verilen bu manzumeler ayrıca dervişleri vâsıtasıyla en uzak Türk topluluklarına kadar ulaştırıyordu...³⁹". O, "Türk tasavvuf şiirinin pîri" olarak düşünceleri, tasavvufî ve ahlâkî görüşleri "Yunus Emre'nin dilinde Anadolu'da kemâlini bulmuş ol-

35) Göngör, s.205, 207; Ayrıca bkz.: Rami Ayas, *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, Ankara 1991, çeşitli sayfalar.

36) Barthold, s.193; Esin, s.176

37) Bkz.: Mürsel Türkmen, "Ahmet Yesevî Hacı Bektaş-ı Vefî ve Yunus Emre Zinciri", *Erdem Dergisi*, Ankara, Eylül 1988, Sayı 9, s.559-568; C. Cahen, "Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri", Çev. İsmet Kaynoğlu, *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1970, Sayı 18, s. 193-202; Hilmi Ziya Ülken, "Anadolu Örf ve Âdetlerinde Eski Türk Kültürünün İzleri", *Aynı dergi*, Ankara 1969, Sayı 17, s. 1-28.

38) Esin, s.179.

39) Kemal Eraslan, "Ahmet Yesevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II, 159-161.

40) Mustafa Tahralı, "Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde Dini-Tasavvufî Unsurlar", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Ocak 1991, Sayı 1, s.36-50; A. Vehbi Ecer, "Ahi Evren Zamanında Kültür Hayatı", *Erciyes Dergisi*, Mart 1986, Sayı 99, s.6-8.

gun meyvalarını vermiştir⁴⁰". Türk geleneklerine sâdik, müsâmahakâr ve canlı-hareketli bir rûha sâhip olan Yesevîlik XIII. yüzyılın Erenlerinin de rehberi olmuştur⁴¹.

Prof. Dr. Mustafa Akdağ'a göre "Tarikat hareketi bütün cemiyeti, asıl Moğol istilâsından sonra halk rûhunda meydana gelen derin bedbinlik devresinde sarmış bulunmakta"⁴²dır. Çünkü XIII. yüzyıldaki mutasavvıflar, Alp Erenler ve tarikatlar halkın yıkılan mâneviyatını yükseltiyor, onlar arasındaki birlik ve berâberliği, dayanışmayı ve direnmeyi sağlıyorlardı. Onlar, "Muzdarib ve çâresiz insanlara en çok muhtaç oldukları rûhî ve mânevî güven ve huzûru⁴³"temin ediyor, huzursuz toplumun kaybettiği, unuttuğu veyâ uzak kaldığı sevgi ve birliği Anadolu insanına sunuyorlardı⁴⁴. XIII. yüzyıldaki Anadolu Türk halkı dilini, dînini, kendi birliğini korumakla kalmıyor, berâberce yaşadıkları yabancı din mensuplarına karşı da gâyet müsâmaha (hoşgörü)lî davranıyorlardı. Onları hiç bir şekilde müslüman olmaya zorlamıyorlar, hristiyan bilginlerle müslüman bilginler birbirleriyle tartışabiliyorlardı. Bu insanî davranış ve sıcak kucaklayış sonucunda Türk-İslâm kültürü etkili oldu, zamanla ihtidâ (İslâm'a dönme) hareketleri hızlandı⁴⁵. Bu müsamahakâr havanın yaratılmasında **Evhaduddîn Kirmanî** (635/1237), **Muhyiddîn Arabî** (638/1240), **Necmüddîn Dâye** (654/1256), **Ahi Evran** (660/1262), **Hacı Bektaş Velî** (670/1271), **Mevlânâ Celâleddin Rûmî** (672/1273), **Muinüddîn Pervâne** (676/1277), **Fahrüddîn Irakî** (682/1283), **Sadrüddîn Konevî** (673/1274), **Müeyyedüddîn Cendhi** (700/1301) ve bilhassa **Yûnus Emre** (707/1307)'nin rolleri oldu. **Mevlânâ** "Neredesiniz, neredesiniz ey hacca giden insanlar? Geliniz, geliniz... Sevgili buradadır. Eğer sûreti olmayan sevgilinin sûretini göreceksiniz, efendinin de, kölenin de,

41) Ahmed Yesevî ve eserleri hakkında F. Köprülü'nün kitap ve makaleleri dışında ayrıca bkz.: Kemal Özergin, "Dini Tasavvufî Edebiyatımızdan Divan-ı Hikmet", *Nesil Dergisi*, 1980, Sayı 45-46, s. 8-12; Kemal Eraslan, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara 1983; K. Eraslan, "Yesevî'nin Fakrâmesi", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1977, Sayı 22, s. 45-120; E. Ruhi Fiğlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, İstanbul 1990, s. 105-112.

42) Akdağ, s. 48.

43) Fiğlalı, s.100.

44) Abdurrahman Güzel-Mustafa Tatçı, *Yunus Emre*, Ankara 1990, s.1.

45) Harun Güngör, "Ahi Evran Zamanında Anadolu'nun Dini Durumu", *Türk Kültürü ve Ahilik (XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri)*, İstanbul 1986, s. 157-162; A. Vehbi Ecer, "Ahi Evran Zamanında Anadolu'da Kültür Hayatı", *Türk Kültürü ve Ahilik*, s. 153-156.

46) Asaf Hâlet Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevilik*, İstanbul 1957, s.77

kıblenin de sizin kendiniz olduğunuzu anlarsınız ⁴⁶" sözleriyle dikkatini kendine çekmekte, **Evhadüddin Kirmanî Şems**'in "Leğen içindeki suda aya bakıyorum" sözü karşısında "Boynunda çıban yoksa ay'ı niçin gökte görmüyorsun? Bir hekime git de sana ilâç versin, baktığın şeylerde hakîkati görmeye alışsın ⁴⁷" diyerek insanı gerçekçiliğe, aracısız olarak gerçeğe yönelmeye dâvet ediyordu. Her türlü kindarlıktan, düşmanlıktan uzak olan bu yönlendirme daha da ileriye götürülerek her çeşit insanın Allah'ın kulu olarak görülmesi, onlara hayranlık duyulması istenir. Mevlânâ'nın, kapısının, her din mensubuna açık olduğunu belirttiği rubâîsi herkesin bildiğidir. "Yetmişiki millete kurban ol âşık isen" diyen Yûnus emre müsâmahanın, sevginin, birliğin en güzel örneklerini şiirlerinde verir. O, bir şiirinde:

**"Gelin Tanşık edelim
İş kolayın tutalım
Sevelim sevillelim
Dünya kimseye kalmaz"⁴⁸**

der. Bir başka şiirinde ise her çeşit insana birbirinden ayırmadan tek gözle bakmayan kimsenin dinî yönden velî gibi görünse bile, gerçekte Tanrı'nın sevmediği kişi olduğuna işâret eder:

**"Yetmişiki millete bir göz ile bakmayan
Şer'in evliyasıysa hakıykatta âsîdir"⁴⁹**

Yûnus Emre, din ve dil bakımından Türk milletinin benimsediği büyük bir şâirdir. Dinde müsâmahalı görüşüyle, dilde de sâdeliğiyle halkla bütünleşti. Anadolu insanı Yûnus Emre'yi gönülden ve içten sevdi, kendinden bildi. Bu sebeple onun birçok yerde mezarı vardır. Böylece Anadolu insanı "hem gönüllerinde, hemde topraklarında ona yer ayırmış", Böylece onlar, Yunus ile birlikte olmak ve onunla birlikte yaşamak istemişlerdir⁵⁰. Bu yakınlaşma ve benimsemede Yunus'un kullandığı sâde dilin büyük rolü vardır. **Claude Cahen** "Yunus bir halk şâiri idi"

47) Çelebi, s. 25; Câmî, Nefehâtü'l-Üns, Çev. Lâmiî Çelebi, İstanbul 1980, s.661.

48) Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri, İstanbul 1971, s.372.

49) Gölpınarlı, s.15.

50) Kerim Yavuz, "Yunus Emre'nin İç Benine Dinî ve Psikolojik yaklaşımlar", *Atatürk Ü.İ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1990, Sayı, 9, s. 12-21.

51) Clude Cahen *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979, s. 347. Ancak Yunus'u sadece şair olarak kabul etmenin yanlış olduğuna inanıyorum.

der ve halka inen bir şâir olduğuna işaret eder⁵¹. O, şiirlerinde Anadolu Türkçesi'ni kullanmış ve edebiyatçılar onun üstünlüğünü millî dili kullanmasına ve üslûbuna bağlamışlar, şöyle bir sonuca varmışlardır:

"... Diyebiliriz ki Yunus, İslâm tasavvufunu, Kur'an ve hadisleri, insanî ve beşerî olan duyguları, İlâhî aşkı, varlık ve birlik görüşünü, çağının Türkçe'siyle, sâde fakat derin bir üslûpla açıklayan mümtaz bir kişidir⁵²".

Dil, insanları kültürlerine bağlayan, anlaşmalarını, birleşmelerini, yaklaşmalarını sağlayan, toplumu millet yapan kültür unsurlarından biridir⁵³. Her dil kendi milletince önemlidir ve kutsaldır⁵⁴. Yunus Emre Anadolu Türkçesi'yle halkla adetâ senli-benlidir. Onları korkutmaz, İslâm dininin sıcak, kucaklayıcı, yardım edici, yüceltici rûhunu çok iyi kavrayan Yunus Emre'ye göre "Asıl olan dînin ve îmanın içte aşkla yaşanmasıdır⁵⁵". Ona göre aşk, bir güneşe benzer. "Aşk olmayan kişi, misâl-i taşa benzer⁵⁶". O aşkın önemini şöyle anlatır:

**"İşidin ey yârenler kıymetli nesnedir aşk
Değmelere verilmez kıymetli nesnedir aşk..."**

**Miskin Yunus neylesin, derdin kime söylesin?
Varsın dostu toylasın lezzetli nesnedir aşk"⁵⁷**

Yunus herkesi dost bilir, herkese inanan gözüyle bakar, herkesin gönlünü yapmayı yeğler:

**"Bir kez gönlü yıktın ise, bu kıldığın namaz değil
Yetmişiki millet dahi, elin yüzün yumaz değil..."**

"Bu dünya olmaz pâyidar, aç gözün canın uyar

52) A. Güzel-M. Tatçı, *Yunus Emre*, s.40

53) Dilin önemi için bkz.: İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, İstanbul 1970.s.96-102; Kemal Göde, "Türk-İslâm Kültür ve Medeniyeti Tarihine Umumî Bir Bakış". *E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri 1991, Sayı 7 (Ayrı basım); Müjdat Kayaerli, "Türk Düşüncesinin Gelişmesinde Dil Sosyolojisinin Önemi", *Türk Yurdu*, Haziran 1990, Sayı 34, s. 23-28; Osman Göker, "Dilin Gücü", *Türk Yurdu*, Aynı sayı, s.29-30; Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, İstanbul 1983; Nermi Uygur, *Dilin Gücü*, İstanbul 1989.

54) Tanrı'nın kutsal ve üstün saydığı veya tercih ettiği dil yoktur. Dillerin çokluğu ve çeşitliliği Tanrı'nın varlığının belgesidir. Bkz.: K. Kerim, *Rûm Sûresi*, â. 22.

55) Yavuz, Aynı makale.

56) Gölpınarlı, s. 108.

57) Gölpınarlı, s. 111.

Olgıl bana yoldaş u yar, gel dosta gidelim gönül..."

Yûnus'a göre aşk ile herşey dile gelir:

"Yerde ve gökte aşk ile, aşktan gelir her söz dile

Bî-çâre Yunus ne bile, ne kara okudu ne ak..."

İslâm dîninin özünde mevcut olan insana değer verme, sevme, sevilme, iyilikte yarışma⁵⁸, Tanrı'nın yarattığı herşeye saygı duyma ve mutlu bir dünya yaratma konularını çok şâirane ve sâde bir şekilde anlatan Yûnus, Anadolu'yu kavga değil sevgi yurdu yapmak ister ve şöyle der:

"Ben gelmedim kavga için

Benim işim sevi için

Dostun evi gönüllerdir

Gönüller yapmaya geldim..."

Mânevî yönden yaşanır yurt hâline getirilmek istenen Anadolu XIII. yüzyılda maddî imkânlarla da kavuştu. Sosyal yardım kurumları halkın refahını sağladı. Anadolu'nun birçok yerlerinde yapılan hastahaneler zengin vakıflarla beslenerek tıp ilmi ve halkın sağlığıyla ilgili ilerlemeler kaydedildi. Bunlar "**Dâru's-Sihha, Dâru'l-Âfiye, Dâru's-Şifâ**" adlarıyla anılıyordu. Bunların başlıcaları **Kayseri'de Gevher Nesîbe (1205), Sivas'ta İzzeddin Keykâvus (1217), Konya'da Alâaddîn Keykubad, Çankırı'da Atabey Ferruh (1235), Divriği'de Turan Melek (1228), Amasya'da Torumtay (1266), Tokat'ta Muineddîn Pervâne (1275)...** hastahaneleridir. Bu hastahanelerde birden fazla doktor bulunuyor ve buralarda tıp eğitimi de yapılıyordu. Bu sağlık ve ilim hayatına paralel olarak eğitim kurumları da dikkatimizi çekmektedir. Konya, Kayseri, Sivas, Tokat, Ankara, Kırşehir'de kurulan medreseler aynı zamanda mîmârî yönden sanat âbideleridir. Medreselerin eğitim dili Arapça, müfredâtı da dîni ağırlıklı idi. Bu sanat âbidelerinde Kur'an âyetleri ve hadislerden oluşan tezyînat yazılar yanında çift başlı Selçuklu kartalı, hayvan kabartmalarının yer aldığını görüyoruz. Tekkelerde icrâ edilen semâ ve mûsikînin yanında askerî mûsikî ve halk mûsikîsi de vardı. Sultanların kapısında **beş nevbet**, meliklerin kapısında **üç nevbet** çalınması **ordu müziği'nin** en göze çarpan görüntüleridir. XIII. yüzyıldan günümüze kadar gelen re-

58) A. Vehbi Ecer, İyilikte Yarışma, Kayseri 1980, çeşitli sayfalar.

59) Hilmi Ziya Ülken, "Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürün İzleri", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1969, Sayı 7, s. 1-28.

sim, minyatür, mûsikî, mîmârî, tezyînat sanatlarına dâir eserler bu asır insanının Orta Asya kültür köklerinden kopmadan⁵⁹ Anadolu'yu vatanlaştırma gayretlerinin ürünleridir.

SONUÇ

Yunus Emre'nin çağı siyasî çalkantıların, kültürel karmaşaların, korku ve umutsuzluktan kaçan, iktisadî imkânsızlık ve baskıların altında yaşama savaşı veren insanların çağıdır. Bu çağda tarikat zümreleşmeleri¹, esnaf teşkilatları², Alp Erenler, âlimler, mimarlar, tüccarlar, sanatkârlar... sâyesinde Anadolu'ya yerleşen Türkler yaşama güçlerini kaybetmemeye çalıştılar. Esas etki ve bütünleşme Yûnus Emre gibi gönül ve aşk sanatkârları, Yûnus Emre gibi her çağın³ insanını kucaklayan müsâmahalı ve sevgi dolu sanatçılar, düşünürler sâyesinde olmuştur. "Yaradılmışı severiz Yaradan'dan ötürü" diyor Yûnus Emre. Çünkü sevgi birleştiricidir, yaşatıcıdır. Sevgi hayâtı güzelleştirir, yaşama gücünü artırır, dünyayı bütün olumsuzluklarına rağmen yaşanır hâle getirir. Yunus'un anlattığı, telkin ettiği, halkla bütünleşen "İnsanî ve ahlakî değerler" sâyesinde Anadolu'nun Türk'leşmesi ve vatanlaşması hızlanmıştır⁴.

Toplarla, tüfeklerle, ordularla topraklar fethedilir, oralarda kılıç oynatılır, kan dökülür, halk susturulur. Ancak sâdece kılıçla, topla, tüfekte, askerî güç kullanarak alınan bu topraklar vatanlaştırılmaz. Bir ülkenin, fâtihterin vatani olabilmesi için topraklar, tüfekler, bombalar ve ordular için harcadıkları bunca parayı ve gayreti kültüre, sanata sarfetmesi, kendi değerlerini hâkim kılması da gerekir. Her şeyden önce ele geçirilen toprağın ve o toprağın üzerindeki varlıkların sevilmesi o toprağa bağlanmayı sağlar: Toprak ve üstündekiler sevidikçe sevenlerin vatani olur. Sevgi hayâtı güzelleştirdiği kadar vatani da güzelleştirir, onu yaşanır hâle getirir. Bir sanatçımız Yûnus Emre ve sevgi yılı münâsebetiyle yazdığı bir yazıda vatan sevgisinin oluşumunu ve sevginin gücünü şöyle açıklar:

- 1) Bk.: Ayas, çeşitli sayfalar
- 2) Bk.: Çağatay, çeşitli sayfalar; Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, s. 129-157.
- 3) Bk.: Recep Bilginer, "Çağdaşımız Yunus emre", *Türk Dili Dergisi*, Aralık 1991, Sayı, 480, s.706-717.
- 4) Bir batılı bilgin insanî ve ahlakî değerlerin önemini belirten şu cümleyi yazar: "...İnsan hayatını idare eden ve ona istikamet veren şey, maddî kuvvetler değil, fakat... zihnî ve ahlakî kuvvetlerdir". Bkz.: Paul Hazard, *Batı Düşüncesinde Büyük Değişme*, Çev. Erol Güngör, İstanbul 1973, s.12

"Anamızın kucağında açarız dünyaya gözlerimizi, onun sevgisiyle beslenir, büyürüz. Yıllar sonra, aynı sevgiyi çocuklarımıza aktarır, bir sevgi çemberi öreriz onlara. Dost sevgisi gelir ardından, vatan sevgisi, doğa sevgisi, insan sevgisi, hayvan sevgisi. Çiçekler bile açmaz, solar, kurur sevgisiz. Sevgi tüm kapıları açar⁵."

Çok büyük bir güce sahip olan sevgiyle toprak, şefkat, merhamet ve sevgi kaynağı olan ana kucacı ile birleşerek anayurt, ana vatan olur. Bir adı aşk, sevgi anlamında **Emre** olan Yûnus Emre de Mevlânâ Celâleddin ile birlikte Anadolu insanını îman, sevgi, aşk, umut, müsâmaha etrafında birleştirmiş, kaynaştırmış, bütün insanlığın hayranlığını kazanmış bir kültür adamımızdır. "**Ölen hayvan olur/Aşıklar ölmez**" ve "**Aşk gelince cümle eksiklik biter**" diye aşkın⁶, sevginin yüceltici özelliğini vurgulayan Yunus Emre'nin zamânını ve zamânındaki Anadolu'nun durumunu, sosyal yapısını ele almamız yerinde olacaktır. Yunus Emre sâdece bulunduğu çağda değil, kendi çağını aşan⁷ insanî değerleri ortaya koyan bir kişidir, ama yaşadığı devrin olaylarının ve özelliklerinin de izlerini taşır.

Ayrıca İslâm dinindeki kolaylık, sadelik, kula kulluk etmeme düşüncesi bu çağda toplumu kısa sürede etkisi altına almış, Alp Erenler'in çalışkan, hayat dolu, gayret dolu yaşayışları örnek olmuştur. Yûnus sâde fakat tesirli sanatı, îmanı, samîmiyeti ve dînin ilkelerine ve insana saygılı heyecan ve coşkunluğu ile Türk insanına yol göstermiş, asırlardır sönmeyen bir meş'aledir. Yûnus'tan bugün bile alabileceğimiz çok şey vardır. Yunuslardan ve atalarımızdan devraldığımız bu kutsal vatani kültürümüzü geliştirerek, Türk'lüğümüzü koruyarak, birlik ve berâberliğimizi muhâfaza ederek güzelleştirebilir, ebediyen Türk vatani olmasını sağlayabiliriz.

5) Esin Afşar, "Yunus Emre ve Dünya", *Milliyet Gazetesi*, 1.3.1991.

6) Himmet Uç, "Yunus Emre ve İlâhî Aşk", *Yeni Forum*, Mayıs 1991, Sayı 264, s.58-60

7) Recep Bilginer, "Yunus Emre'den Atatürk'e", *İstanbul Bayram Gazetesi*, 17 Nisan 1991; A. Vehbi Ecer, "Saru Saltuk'dan Ahmed Kuddusi'ye", *Millî Kültür Dergisi*, Haziran 1990, Sayı 73, s.59-63; H. Ahmet Sevgi, *Mevlana'nın Mesnevisinde Devrin Örf ve Adetleriyle İlgili Bilgiler*, Basılmamış doktora tezi, 1982 (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi).